

Тамара КІРИК

кандидат педагогічних наук, доцент
Київського медичного університету
Української асоціації народної медицини

Ключові слова: вища освіта, ноосфера, ноолексикон, ноотехнології, ноорозвиток, ноогуманізм.

У статті досліджена сучасна тенденція появи нових наукових термінів, які пов'язані з поняттям «ноосфера». Вони потрібні для опису інновацій у вищій освіті, наукових дослідженнях, виробництві, управлінні, екології та ін. Нові терміни формують ноолексикон (нооглосарій чи нооенциклопедію). Особливо важливі п'ять понять: ноотехнології, ноонет, ноорозвиток, ноосуспільство, ноогуманізм. Автор пропонує варіант ноолексикону у вигляді «хмари тегів» і поділяє його на дві частини – раціональну, пов'язану з точними науками (Sciences), та ірраціональну (Arts). Указано на велике значення для освіти поняття «ноогуманізм», запропоновано для нього нову наукову базу.

УДК 140.8+37.01

**ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ
ПРО НООЛЕКСИКОН
ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ
ХХІ СТ.**

© Кірик Т., 2017

Актуальність. У своїй щоденній діяльності контингент викладачів вищої школи України стикається з появою багатьох нових термінів, переважна більшість яких надходить зі сфери інформаційно-комунікаційних технологій, де подвоєння знань відбувається щонайбільше за два-три роки. Приблизно так само високою є швидкість оновлення фахових термінів у фармакології та у частині інших медичних секторів. На цьому тлі решта вищої освіти може видатися оазою спокою, про що свідчить, наприклад, нова редакція Закону України «Про вищу освіту» [13], яка, у принципі, доволі часто зазнає незначних змін через вплив перманентної законотворчості Верховної Ради, але вони стосуються переважно деталей управління ВНЗ, звітності та інших правових нюансів. Сукупність основних понять, сформована під політичним впливом Майдану в умовах намагання керівників і громадян України стати у майбутньому частиною Європейського Союзу, лишається стабільною.

Однак увесь плин еволюції людства, світові та європейські тенденції в економіці, науково-технологічній та інших сферах свідчать про те, що згаданий Закон є

«тимчасовим» у тому сенсі, що він достатньо добре врахував реалії 2014–2015 років, але не може претендувати на високу застосовність після надходження хвилі чергової промислової революції [7], яка докорінно змінить увесь ринок праці, енергетику та інші сектори життєзабезпечення всього населення планети. Слід чекати й на те, що гострішою буде реакція людства на інтенсифікацію екологічних та інших загроз, на появу несподіваних перешкод (глобальний тероризм та ін.) на шляху до бажаного сталого розвитку і побудови ноосфери. Неминучим буде створення нової редакції і згаданого Закону та інших частин всього національного освітнього і наукового законодавства.

Завданням науковців, зокрема представників філософії освіти, є дія на випередження, здійснення аналізу сучасних ознак надходження майбутнього і пропозиція тих чи інших інновацій, які можуть стати актуальними у процесі стратегічного державного планування на період до 2030 р. Окремі питання цієї широкої теми вже висвітлювали автори статей у часописі «Вища освіта України» та інших виданнях: В. П. Андрущенко з циклом статей про педагогічну освіту для ХХІ ст. ([1] та ін.); М. Ф. Степко і наукова група В. І. Лугового у складній темі освітніх і професійних стандартів ([8] та ін.); С. Курбатов з новими даними про рейтингування сучасних університетів [6] та ін. Індивідуальні наукові інтереси автора цієї статті концентрувалися на проблемах виховання студентів медичних ВНЗ і потенціалі використання термінів «гуманізм», «неогуманізм», «новий гуманізм», «ноогуманізм». Оприлюднення статті «Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти» [5] якраз у момент завершення роботи над Законом України «Про вищу освіту» стало імпульсом для роздумів над питанням можливості появи великої кількості нових термінів під впливом глобальних технологічних, економічних і політичних змін.

Мета статті – здійснити аналіз тенденції винайдення нових термінів, які разом фор-

мують «ноолексикон», значення і використання яких неминуче зростатиме в майбутньому під час здійснення змін та удосконалення вищої школи України.

Результати дослідження. Очевидно, що сучасний значний науковий поступ і прискорені технологічні інновації спонукають філософів та інших дослідників до моніторингу нових понять задля розширення професійного і загальногромадянського лексикону. З великого кола важливих для викладачів ВНЗ термінів нас особливо зацікавила група слів, кожне з яких розпочинається з «ноо-». Незаперечним є той факт, що до першого і загальновідомого слова "ноосфера" приєднуються усе нові й нові: ноогуманізм, ноосферологія, ноогеографія, ноорозвиток, ноетика, ноокосмологія, ноопрогрес ([5; 9; 11] та ін.). Очевидно, ідеться про значну загальну тенденцію широкого обсягу, що стосується і суспільства в цілому, і наукового комплексу, і сфери освіти, але яка у даний момент залишається віддаленою від основних тем ЗМІ і поточної діяльності президентів та урядів.

Своїм завданням ми вважасмо насамперед аналіз ситуації з винайденням, поширенням і використанням термінів, що можна вважати похідними від кореневого поняття «ноосфера». Спершу нами була опрацьована стаття про нооглосарій (К. Корсак, Ю. Корсак, 2014 [5]). Її загальне скерування – ноофутурологія й доведення того, що в людства в цілому є надія на порятунок, на усунення екологічних та інших загроз тільки у тому разі, коли всі індустріальні й інші шкідливі для біосфери і людини аграрні, промислові та інші технології будуть замінені на екологічно чисті і безпечні ноотехнології (мудротехнології). Ось їх визначення.

«Ноотехнології – мудрі способи виробництва та інші соціальні чи економічні процеси, які дають можливість для всієї популяції людей співіснувати з біосферою, не пошкоджуючи її й не зменшуючи її різноманіття. Подібна повна екологічна безпечність ноотехнологій забезпечується тим, що людина мудро скеровує природні про-

цеси в бажаному для себе напрямі, не порушуючи цим їх нормального плину, не перетворюючи на засіб знищення спершу біосфери, а по тому – всього людства. Якщо людство ще до середини ХХІ ст. спроможеться відмовитися від індустріальних виробництв і замінити їх ноотехнологіями, то стане цілком можливим і сталий розвиток, і поєднання зростання чисельності людства з підвищенням якості життя кожного громадянина» [5, с. 43].

Хоч у тексті статті основний наголос зроблений саме на перші чотири «виробничі» ноотехнології, ми звернули увагу на те, що щойно наведене означення охоплює будь-які «мудрі» дії людей у своїй соціальній і культурній діяльності. Тому в нооглосарії, що містить понад 70 відомих і цілком нових ноотермінів, значний відсоток стосується невиробничих сфер – ноогуманізм, ноомислення, ноопсихологія, ноопедагогіка, нооісторія, нооальтруїзм і багато інших. Не наводячи їх визначень, зазначимо, що відмінність «ноотермінів» від класичних полягає у виході людей на рівень ноотехнологій, досягненні ноосамозабезпечення, формуванні ноомислення, побудові ноосупільства та ін.

З усіх можливих варіантів обмежимося тільки визначенням *ноомислення* – *це спосіб використання головного мозку, що переважає традиційну «мудрість» ширшими віковими рамками і використанням не тільки життєвого досвіду, а й найновіших досягнень точних і гуманітарних наук* [5, с. 47]. Його перспективність ми вбачаємо у тому, що з початком нового сторіччя і винайденням нешкідливих для здоров'я людини засобів моніторингу роботи людського мозку разом з вимірами на рівні міжмолекулярної взаємодії педагоги, психологи, філософи і представники багатьох інших наук отримують усе повнішу і точнішу базу для фахового аналізу і дій.

Загалом стаття «Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти» сприйнята нами як довідково-інформаційна, як перелік частини усіх можливих термінів, що починаються

з «ноо-». Термін «нооглосарій» не виглядає штучним, адже він має історичне походження і раніше використовувався переважно істориками, філологами і філософами. А в цитованій статті ядром викладу є майбутнє – близьке і віддалене (ноорозвиток, нооекономіка, ноосупільство та ін.). Надто формальним і коротким є визначення такого важливого для всієї інтелектуальної сфери діяльності людства поняття, як ноогуманізм – «це реалізація принципу ставлення до людини як до найвищої цінності в умовах ноосупільства і прийняття світової конвенції “Про обов’язки Людини»» [5, с. 46].

У пошуках інших випадків пропозицій і використання ноотермінів на просторах Інтернету ми звернули увагу на статтю О. Я. Анопрієнка – кандидата технічних наук з Донецького національного технічного університету [2]. Зазначимо, що ще у 1990-х роках він зацікавився ноосферною темою, розпочав аналізувати проблеми використання принципів гуманізму у вищій освіті. Нас, однак, більше зацікавила його стаття 2010 року, де він здійснив цікавий аналіз великої кількості ноотермінів [3].

Як і слід було очікувати, О. Я. Анопрієнко концентрує свою увагу на фахових темах і висловлює переконання, що головним постачальником цілком нових слів і понять є сфера високих і надвисоких комп’ютерних та усіх інших технологій (загалом – техносфера). Саме техносферу він розглядає засобом практичного втілення уявлень В. І. Вернадського про ноосферу, а загалом пропонує використовувати поняття «*ноологізм*» для виділення і позначення всієї сукупності нових словотворів, що відображають різні аспекти становлення та розвитку ноосфери [3, с. 11].

На нашу думку, мають право на існування три терміни для позначення подібних ноословотворів – ноологізми, нооглосарій і нооенциклопедія. У подальшому викладі будемо використовувати перший з них.

У цитованій статті О. Я. Анопрієнко для компактного відтворення власних ноотермінів (неологізмів – ноографіка, нооде-

ловання, нооком'ютинг) і виявлених ним у працях сучасних українських і зарубіжних авторів застосував своєрідну схему, наведену на рис. 1.

Рис. 1. Найбільш поширені ноологізми у 2011 р., відтворені у вигляді «хмари тегів»

У ній О. Я. Анопрієнко зверненням до шрифту різних розмірів намагався, хоча б приблизно, указати популярність відповідного терміна, поширеність і рівень визнання у науковому світі. Вибір слів і шрифтів достатньо суб'єктивний. Автор наведеного рисунка більше зацікавлений у пропаганді майбутніх досягнень інформаційно-комунікаційних технологій, помітно менше – у розширенні світогляду студентів вищих інженерно-технічних закладів у гуманітарних аспектах.

Однак нас у житті набагато більше цікавлять загальнофілософські питання, адже студенти живуть повноцінним життям і зазнають найрізноманітніших впливів. Вони мають потребу в засвоєнні значення якомога більшої кількості ноологізмів та у формуванні компетентності в їх правильному застосуванні.

Скорочуючи виклад, відмовимося від назви кожного терміна й укажемо на його застосування у якійсь з публікацій з більш або менш детальними поясненнями. Звернемо увагу на те, що загалом у світі та Україні сфера наук достатньо глибоко поділена на дві частини – природничо-математичних знань, які на англійській мові охоплюються поняттям Sciences, та гуманітарних (у широкому сенсі) наук, для яких на Заході найчастіше використовують слово Arts. Загалом утворилися дві царини

знань, перша з яких керується раціональним підходом з мінімумом суб'єктивності, друга – ірраціональним, який не надто високо цінує факти та інструментальні виміри, надаючи перевагу мисленню, міркуванням, умовиводам.

Враховуючи цю сутнісну диференціацію, О. Я. Анопрієнко робить правильний і корисний висновок щодо всіх ноологізмів: «З початку 1990-х років не тільки розпочався період підвищеного інтересу до концепції ноосфери, а й з'явилися підстави виділити в потоці цього інтересу два напрямки: близький до ірраціонального, який підтримують переважно фахівці гуманітарних профілів, і раціональний, майже технократичний, тісно пов'язаний з розвитком комп'ютерних технологій» [3, с. 12].

Для детального ознайомлення з конкретними працями та їх авторами радимо читачам звернутися до цитованої статті О. Я. Анопрієнка. Тут висловимо лише ядро його міркувань, які концентруються навколо його індивідуальних інтересів. Зокрема, досліджуючи питання гуманізації вищої освіти у пошуках нових засобів виховного і світоглядного впливу на студентів технічних вишів, він звернув увагу на пропозиції ноокосмологічних підходів від групи adeptів (Ноокосмологія. URL: <http://noocosmology.ru>), лідером яких можна вважати А. Г. Асеева, фізика, кандидата технічних наук, автора ідеї ноокосмології, багатьох уміщених в Інтернет статей і книги [4]. Ноокосмологія претендує на те, що успішно продовжує досягнення наук-лідерів і більш точно пояснює сучасний світ, виявляє глибинний зв'язок космосу і людини, забезпечує метаконтакт, висвітлює всі таємниці світоустрою і властивості вищого розуму та його впливу на людину і зв'язок з нею. Серед засобів більшого приваблення звучить зміцнення духу, забезпечення здоров'я і якості життя, а в перспективі – безсмертя.

Більш науково виважено, серйозною і впливовою ми вважаємо подібну до московської ноокосмологічної українську Міжнародну філософсько-космологічну

спілку, яка регулярно проводить різноманітні заходи і має власне видання з назвою «Філософія і космологія» (URL: <http://www.ispcjournal.org/>), що з 2009 року набуло міжнародного статусу. Воно охоплює понад 10 широких наукових тем – від філософії космології до космічної освіти. Загалом же творці й автори видання «Філософія і космологія» мають можливість вільно друкувати дискусійні й альтернативні матеріали, намагаючись плідно синтезувати знання про космос, Землю, ноо- і біосферу, дані експериментальних наук для виховання «нової людини» зі сформованим космічним світоглядом.

Українські й зарубіжні ноонауковці (за визначенням О. Я. Анопрієнка) мають не тільки значні індивідуальні сподівання, а й переконані в тому, що з використанням ноокозмологічної освіти (разом з ноосферною та іншими засобами) виникне нооцивілізація як об'єднання свідомих людей з ноомисленням. Ця цивілізація, на відміну від усіх попередніх, виявиться спроможною подолати всі сучасні негаразди (бідність, голод, конфлікти, екологічні загрози тощо) і мудро планувати майбутнє, а через своєчасну реакцію передбачення уникати космічних чи будь-яких інших катастроф.

Здійснивши подібне узагальнення щодо гуманітарно-соціальних та інших ноонаук, нагадаємо про слова О. Я. Анопрієнка щодо формування другого та орієнтованого на точні науки сектору ноодосліджень (майже технократичного). Тут він побіжно нагадує про кілька вже запропонованих ним ноологізмів, а в процесі викладу своїх досліджень у статті [3] додає нові. Головна з пропозицій та, що замість інтернету набагато перспективніше використовувати термін «нонет» (з чим ми цілком згодні).

Серед багатьох інших ноопропозицій представників точних наук О. Я. Анопрієнко у своїй статті виділяє запропонований К. В. Корсаком термін «ноотехнології», вважаючи його найперспективнішим для застосування. Він це наводить без деталізації, указуючи одним реченням на те, що вони відзначаються екологічною чистотою,

дають змогу зберегти біосферу і насправді реалізувати план побудови ноосфери.

Закінчимо наше звернення до публікації О. Я. Анопрієнка таким зауваженням: у світоглядному аспекті він не тільки притримується ідей і засад гуманітарних наук, але йде значно далі, наближаючись до невивраженої межі псевдо- і антинаук. Це ми вважаємо помилкою, а тому відмовляємося покласти подібні погляди в основу ноогуманізму і запропонувати їх студентам для формування необхідного у XXI ст. ноосвітогляду.

А от використати ідею створення і поширення безпечних для людини ноотехнологій, реформувати медичні та інші інституції у ноозаклади, розширити можливості виховного впливу на студентів завдяки використанню ноопедагогіки і ноопсихології ми вважаємо перспективним і необхідним. Компактно висловити ці наші твердження ми спробуємо через значну модифікацію рис. 1, пропонуючи свій варіант найбільш перспективних понять для вищої школи XXI ст. (рис. 2).

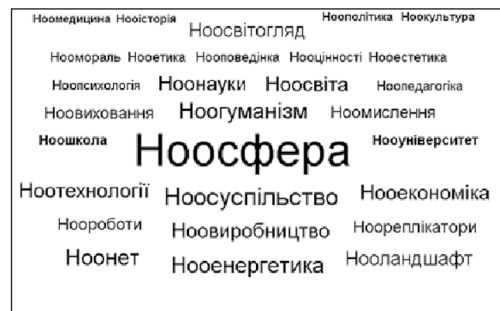

Рис. 2. «Хмара тегів-XXI» – перспективний варіант ноологізмів для використання у вищій школі майбутнього суспільства

Словом «ноосфера», що лишається лідером в усьому сучасному українському ноолексиконі, ми поділили схему на дві частини. Менша за лексичним обсягом нижня містить терміни зі світу раціональності, виробництва, матеріального та іншого забезпечення. Центральним серед них ми вважаємо поняття "ноотехнології", адже без їх перемоги над індустріальними виробництва-

ми неможливо реалізувати узгоджену з потребами біосфери економіку і побудувати ноосуспільство – основу ноосфери.

Вельми важливим буде ноонет – багатопарова і комбінована інформаційно-комунікаційна система, що не досягне стадії глобального штучного інтелекту і не позбавить людей потреби мати власні мізки (а саме на це й сподіваються палкі прихильники так званого «трансгуманізму», аналіз помилок яких виходить поза межі цієї статті). Через ноонет люди підвищать рівень зручності спілкування і зможуть мати доступ до усього інформаційного надбання людства, а підвладні людям матеріальні помічники (ноороботи, ноотранспорт, ноореплікатори тощо) зможуть взаємодіяти для успішного виконання наказів людей, їх різноманітного захисту і запобігання небезпечним і нерозумним діям.

Значна відмінність між рис. 2 і 1 полягає в кількості і значенні ноотермінів зі світу ірраціональності. Ми вважаємо особливо важливим для вищої освіти, культури і суспільної діяльності поняття «ноогуманізм», що узагалі відсутнє на *рис. 1*. Цим словом ми пропонуємо охоплювати притаманну для ноосуспільства систему ідей, поглядів, оцінок, передбачень і дій стосовно людини, яка є фундаментальною основою всіх суспільних систем, насамперед – сфери освіти, простору наук і досліджень, культури, моралі й усього, що стосується послуг і обслуговування, зокрема, охорони і забезпечення здоров'я.

З нашого аналізу розвитку ноолексикону випливає, що ноогуманізм, як і слід було сподіватися, став об'єктом зацікавлення не інженера О. Я. Анопрієнка чи фізика А. Г. Асеева, а педагогів і представників філософії освіти. Ще у 1999 р. на Уралі була захищена докторська дисертація з педагогіки на тему «Ноогуманістична модель еколого-педагогічної освіти і практика її реалізації» [10]. Новітні публікації свідчать про те, що близьке за тематикою докторське дослідження з філософських наук виконує доцент з Казахстану Р. Б. Шиндаулова. Нещодавно вона в Україні оприлюд-

нила кілька праць, у назвах яких також фігурує термін «ноогуманізм» ([12; 13] та 5 інших статей у часописі «Гілея»).

Не витрачаючи завершальну частину цієї статті на деталізацію значень термінів ноосвіта, ноовиховання, нооісторія, ноопедагогіка, ноопсихологія, ноошкола, нооуніверситет і кількох інших подібних, сконцентруємося на засадничому виборі наукового фундаменту для обґрунтування всього концепту ноогуманізму та усіх нерозривно пов'язаних з ним понять.

Двома полярними варіантами ми вважаємо вже згадані вище частково сформовані сектори ноознань – природничо-математичний (раціональний) і гуманітарний (ірраціональний). Яким буде результат своєрідного змагання між ними, для нас невідомий. Та все ж сподіваємося на те, що як у професійній сфері автора (охорона здоров'я), так і в інших важливих для суспільства системах переможуть не шарлатани, екстрасенси і борці з негативним навіюванням, а науковці й технологи найвищих компетентностей, від яких можна чекати реальних засобів порятунку людства.

Наша пропозиція полягає у тому, що в освітньо-філософському гуманізмі, з яким треба буде звертатися до молоді і студентів, необхідно віддавати перевагу комплексу ноологізмів, який спиратиметься на термін «ноотехнології». У статтях його винахідника К. В. Корсака мова йшла всього лише про чотири перші ноотехнології та про доволі обмежений простір їх застосування. Але слід погодитися з його переконаністю у перспективах створення усе більшої кількості ноотехнологій та у неминучості витіснення ними усіх тих сучасних виробництв, які шкодять біосфері і людині.

Роблять грубу помилку всі особи, які в національних планах розвитку України акцентують неоіндустріалізацію і неоагріаризацію. Цей шлях принципово непридатний на віддалену перспективу і припустимий лише на короткий момент для захисту населення від голоду і відчаю. Слід використати державну стратегію дій Німеччини чи

Ірландії, які вже розпочали процес виходу з індустріальної епохи. Там не звучать ноологізми, але й прикметників, на кшталт «екологічний» і «альтернативний», німцям

вистачає для вибору такого керунку прогресу, що надає нам усім сподівання на претворення просторів перебування людей у ноосферу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко В.** Вчитель XXI століття: нова стратегія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2016. – №4. – С. 5–14.
2. **Аноприєнко А. Я.** Ноосфера и образование [Электронный ресурс] / А. Я. Аноприєнко. – URL : <http://www.docme.ru/doc/1124560/anoprienko-a-ya.-noosfera-i-obrazovanie-22-01-2017>
3. **Аноприєнко А. Я.** Ноокомпьютинг / А. Я. Аноприєнко // Информатика и компьютерные технологии. – 2011. – №1. – С. 10–23.
4. **Асеев А. Г.** Заметки об эволюции человека и Вселенных. Ноокосмология / А. Г. Асеев. – М. : Изд. группа URSS, 2016. – 160 с.
5. **Корсак К.** Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти / К. Корсак, Ю. Корсак // Вища освіта України. – 2014. – №2. – С. 42–48. – (URL : http://wou.npu.edu.ua/images/arhiv/2014/WOU_2_2014.pdf)
6. **Курбатов С.** Сучасні британські інновації в розробці міжнародних університетських рейтингів / С. Курбатов // Вища освіта України. – 2016. – № 1. – С. 65–73.
7. **Рифкин Дж.** Третья промышленная революция : пер. с англ. / Дж. Рифкин. – М. : Альпина non-fiction, 2014. – 409 с.
8. **Степко М.** Національна рамка кваліфікацій: що маємо і що потрібно? / М. Степко // Вища освіта України. – 2010. – № 1(36), дод. 1. – С. 232–239.
9. **Сонько С. П.** Концепція ноосферних екосистем як продовження ідей В.І. Вернадського / С. П. Сонько // Ноосфера і цивілізація. – 2010. – Вип. 8–9(11). – С. 230–241.
10. **Сикорская Г. П.** Ноогуманистическая модель эколого-педагогического образования и практика ее реализации : дис. ... д-ра пед. наук / Г. П. Сикорская. – Екатеринбург, 1999. – 446 с.
11. **Шиндаулова Р. Б.** Ноогуманизм в современной философии: философский и компаративный анализ / Р. Б. Шиндаулова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2016. – № 66. – С. 144–149
12. **Шиндаулова Р. Б.** Эвристичность ноогуманизма в контексте модернизации современного высшего образования / Р. Б. Шиндаулова // Гілея. – 2016. – Вип. 114 (№11). – С. 260–263.
13. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Документ 1556-18, чинний, поточна редакція – Редакція від 05.01.2017, підстава 1798-19 № 1798-VIII від 21.12.2016)

REFERENCES

1. **Andrushchenko V.** A teacher of the XXIst century: new M. P. Drahomanov National pedagogical university strategy / V. Andrushchenko // Higher education of Ukraine. – 2016. – № 4. – P. 5–14.
2. **Anoprienko A. Ya.** The noosphere and education [Electronic resource] / A. Ya. Anoprienko. – URL : <http://www.docme.ru/doc/1124560/anoprienko-a-ya.-noosfera-i-obrazovanie-22-01-2017>
3. **Anoprienko A. Ya.** Noocomputing / A. Ya. Anoprienko // Informatics and computer technologies. – 2011. – № 1. – P. 10–23.
4. **Aseev A. G.** Notes about the evolution of man and the universe. Nookosmologiya / A. G. Aseev. – M. : Publishing. URSS Group, 2016. – 160 p.
5. **Korsak K.** Nooglossary as means of the positive future and the new purposes of higher education / K. Korsak, Ya. Korsak // Higher education of Ukraine. – 2014. – № 2. – P. 42–48. – URL : http://wou.npu.edu.ua/images/arhiv/2014/WOU_2_2014.pdf
6. **Kurbatov S.** Modern British innovation in the development of international university rankings / S. Kurbatov // Higher education of Ukraine. – 2016. – № 1. – P. 65–73.
7. **Rifkin J.** The third industrial revolution : Trans. from English / J. Rifkin. – M. : Alpina non-fiction, 2014. – 409 p.
8. **Stepko M.** The national qualifications framework, and we have what it takes? / M. Stepko // Higher education of Ukraine. – 2010. – № 1 (36), suppl. 1. – P. 232–239.
9. **Sonko S. P.** The concept of noosphere ecosystems as an extension of the ideas of V. I. Vernadsky / S. P. Sonko // Noosphere and civilization. – 2010 – Vol. 8–9 (11). – P. 230–241.
10. **Sikorskaya G. P.** Noogumanisticheskaya model eco-teacher education and the practice of its realization : Dis. ... Dr. ped. Science / G. P. Sikorskaya. – Ekaterinburg, 1999. – 446 p.
11. **Shindaulova R. B.** Noohumanizm in modern philosophy: the philosophical and comparative analysis / R. B. Shindaulova // Humanities Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy. – 2016. – № 66. – P. 144–149.
12. **Shindaulova R. B.** The heuristic potential of noohumanism at the context of modernization of modern higher education / R. B. Shindaulova // Gileya. – 2016 – Issue 114 (№11). – P. 260–263.
13. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Document 1556-18, chinny, tochna redaktsiya – Redaktsiya od 05.01.2017, pidstava 1798-19 № 1798-VIII od 21.12.2016)